

Z historie tvorby bezbariérového prostředí

Jaroslav Matuška

(recenzovaný text)

Článek přináší přehled vybraných událostí a skutečností v procesu tvorby bezbariérového prostředí v ČR, resp. ČSSR tak, jak byly zjištěny z historických pramenů i u odborníků, kteří byli tehdy (a mnozí jsou dodnes) v této problematice aktivní. Text článku je výběrem z úvodní kapitoly knihy Bezbariérová doprava, která bude vydána v prosinci tohoto roku Institutem Jana Pernera, o.p.s. Autor rád přijme další doplnění nebo upřesnění historických dat a událostí.

V povědomí laické veřejnosti převládá názor, že první snahy o tvorbu bezbariérového prostředí v naší republice spadají až do počátku 90. let 20. století, tedy do období po roce 1989. Tento článek dokládá, že první náznaky tohoto procesu se v tehdejší ČSSR začaly formovat již v průběhu 70. let 20. století. Proces tvorby bezbariérového prostředí lze rozdělit na čtyři, resp. pět základních období vymezených přibližně roky, k nimž se vztahuje počátek platnosti důležitého právního předpisu (předpisů), příp. jiná zásadní událost. Mezníkem je tedy legislativní proces, neboť i zde je legislativní rámec základním předpokladem dalšího vývoje. Jedná se o následující období, z nichž se článek zabývá prvními čtyřmi:

1. do roku 1985: počátky, příprava vyhlášky č. 53/1985 Sb.;
2. 1985-1989: období od počátku platnosti vyhlášky č. 53/1985 Sb. do „listopadu 1989“;
3. 1990-1994: období významných legislativních změn zaměřených na tvorbu sítěžijního norem pro bezbariérové prostředí (novela stavebního zákona, prováděcí předpisy);
4. 1995-2001: prosazování legislativních požadavků v praxi; v oblasti dopravy vznik nebo novelizace některých ustanovení právních předpisů i technických norem v drážní, silniční, příp. letecké dopravě;
5. od r. 2002: období platnosti vyhlášky č. 369/2001 Sb. a návazných předpisů a norem, upřesňování požadavků na samostatný a bezpečný pohyb a orientaci osob s omezenou schopností pohybu a orientace, resp. prosazování požadavků i osob se sluchovým postižením.

Počátky

Mezi právní předpisy, které v 70. letech minulého století zmiňovaly problematiku přizpůsobování prostředí osobám „starým a invalidním“, patří vyhláška č. 83/1976 Sb. o obecných technických požadavcích na výstavbu - prováděcí předpis ke stavebnímu zákonu. Tato vyhláška, resp. její novela od roku 1979 obecně ukládala přizpůsobit stavby (např. pro sociální péči) potřebám „osob starých a invalidních“.

Počátkem 80. let minulého století se začala rozvíjet sociální rehabilitace zrakově postižených osob a bylo potřebné zejména naučit tyto osoby správně užívat dlouhou bílou hůl. Teoretické práce na téma sociální rehabilitace, pohybu a orientace zrakově postižených osob vznikaly až následně [1], [2]. V této době se začaly dovážet ze zahraničí první kompenzační pomůcky pro zrakově postižené studenty vysokých škol a konal se první kurz instruktorů sebeobsluhy a prostorové orientace zrakově postižených (Levoča, 1984). Pro osoby s postižením sluchu byl v tomto období významným mezníkem dovoz prvních psacích telefonů. V roce 1984 vznikla Laboratoř elektronických smyslových náhrad při Ústavu fyziologických regulací ČSAV; zde byl v témže roce vyvinut první prototyp neuroprotézy v ČSSR, následoval např. psací telefon pro neslyšící, náramkové vibrotaktilní pomůcky aj. [3].

První tendence k formulaci praktických požadavků na bezbariérové prostředí v ČSSR se projeví na půdě tehdejšího Svazu invalidů (SI) koncem 70. let 20. století, kdy byla ustavena Komise pro odstraňování architektonických bariér (dále Komise) jako poradní orgán Ústředního výboru Svazu invalidů. Jejimi členy byli odborníci z řad osob tělesně postižených s praxí v projektování a realizaci staveb. Další pracovní komise pro odstraňování bariér byly přibližně od r. 1982 zakládány v rámci jednotlivých okresů. Potřeby zrakově a sluchově postižených osob nebyly v této době na půdě Komise ještě formulovány, i když zástupci zrakově postižených v Komisi pracovali. Výzva Komise základním organizacím SI k podávání námětů na zlepšení podmínek se u smyslově postižených počátkem 80. let minula účinkem, nicméně výsledkem její práce mj. byla vyhláška Státní komise pro vědeckotechnický a investiční rozvoj č. 53/1985 Sb. o obecných technických požadavcích zabezpečujících užívání staveb osobami s omezenou schopností pohybu ze dne 3. června 1985.

První vyhláška

Tato vyhláška nabyla účinnosti v září 1985. Zaměřovala se výhradně na potřeby pohybově postižených (viz i její název) a z hlediska nevidomých a slabozrakých osob uváděla pouze možnost dovybavit přechody pro chodce se světelnou signalizací také signalizací akustickou¹⁾ s tím, že toto zařízení musí být instalováno na přechody pro chodce v blízkosti budov užívaných nevidomými osobami. Úpravy pro sluchově postižené osoby spočívaly v této vyhlášce pouze ve zmínce o indukční smyčce, která měla být in-

stalována u vyhrazených míst ve staveb občanského vybavení. Z právního hlediska měla tato vyhláška jen doporučující charakter, neboť nebyla legislativně navázána na stavební zákon a nebyla tedy závazná. Tento nedostatek byl odstraněn až novelou stavebního zákona č. 43/1994 Sb.

Na podzim 1985 proběhlo první školení (Fryšová pod Žakovou horou) k vyhlášce č. 53/1985 Sb. Další školení zaměřené na dopravu a dopravní stavby (zastávky veřejné dopravy, nástupní ostrůvky aj.) pořádala na podzim 1989 Československá vědeckotechnická společnost.

V oblasti legislativy v dopravě lze v tomto období zmínit také předpis tehdejšího Federálního ministerstva dopravy o požadavcích na užívání dopravních staveb tohoto resortu osobami s omezenou schopností pohybu. Ten aplikoval požadavky vyhlášky č. 53/1985 Sb. na stavby nejen železniční (výpravní budovy, zastávky, nástupiště), ale také letecké (odbavovací budovy) a navazující pozemní komunikace, podchody, lávky apod. Potřeby nevidomých zde nebyly nijak řešeny; pro slabozraké se zde uváděly jen požadavky na barevné kontrasty a pro osoby s postižením sluchu požadavek na instalaci indukční smyčky „v kulturních místnostech s televizními přijímači“. Do období poloviny 80. let 20. století spadá také pořízení prvních čtyř mikrobusů dovezených ze zahraničí a upravených pro přepravu osob na vozíku po Praze a následně i obdobně upraveného autobusu.

Na přelomu let 1988-1989 vyzval pražský Dopravní podnik ke spolupráci SI ve věci úprav prostředí v metru. K této výzvě vznikla pracovní skupina, která zpracovala výčet opatření pro usnadnění orientace v metru a zajistila bezpečnost nevidomých. Uveden byl i výčet míst, kde je třeba s ohledem na slabozraké osoby zajistit zvýšený barevný kontrast a zlepšené osvětlení v prostorách metra, lepší orientaci a získání informací. Z této doby pocházejí návrhy např. na piktogramy, nápisy, hmatově kontrastní bezpečnostní pruh na nástupišti, umělé vodící linie na nástupišti bez masivních sloupů, akustická signalizace na úrovni nástupního a výstupního schodu eskalátorů, akustická signalizace (tehdy s trvalou funkcí) na vstupech do podchodů, barevné označení prosklených stěn ve vestibulech nebo akustická signalizace polohy vstupních dveří do vozů se zřetelným akustickým signálem před jejich zavřením. Vedení Dopravního podniku tehdy drtivou většinu návrhů odmítlo jako nerealizovatelných. Členové zmíněné pracovní skupiny došli k závěru, že jejich požadavky jsou v podstatě obecné a nevztahují se jen na metro, a proto sestavili i pilotní studii na toto téma. Studie byla Komisí SI odmítnuta, a tak práce na jejích závěrech pokračovala neoficiálně a jen v rámci iniciativy

jednoho člena pracovní skupiny. Dalšími studii bylo postupně objasněno a formulováno, že pro nevidomé a slabozraké osoby jsou prioritní hmatové úpravy prostředí. Jako sekundární a doplňkové se jeví orientační informace akustické, vnímané sluchem. Formulace uživatelských požadavků na stavební materiály a zařízení byly nejprve konzultovány se skupinou vybraných nevidomých uživatelů (schopných samostatného pohybu) i s lektory mobility Tyfloservisu, poté následovalo konečné upřesnění. Pokud se našel způsob uplatnění (i zkušební) a ochotný výrobce, došlo i na ověření v praxi. Jako příklad lze uvést umělé vodící linie na nástupišťích metra poprvé provedené (díky vstřícnosti Dopravního podniku) na nových stanicích metra v úseku Hůrka – Zličín v roce 1994.

Nové podmínky - nové možnosti

Politické a společenské změny na konci roku 1989 se promítly i do hnutí zdravotně resp. zrakově postižených, změnil se způsob práce. Nově založená Česká unie nevidomých a slabozrakých²⁾ (ČUNS) začala pracovat na projektu Tyfloservis a v únoru 1991 založila i Oddělení odstraňování architektonických bariér (dnes Metodické centrum pro odstraňování architektonických bariér při SONS ČR). V této době bylo objektivizováno, že potřeby nevidomých a slabozrakých osob jsou oprávněné, existují objektivní podmínky k jejich navrhování a je možno je rozpracovávat, přestože v odborné literatuře byl nedostatek použitelných poznatků o hmatovém a sluchovém vnímání osob s postižením zraku.

Do roku 1991 se datuje mj. vznik Sboru zástupců organizací zdravotně postižených. V tomto období byl ustanoven také Vládní výbor pro zdravotně postižené občany s cílem pomáhat při vytváření rovnoprávných příležitostí pro zdravotně postižené osoby ve všech oblastech života společnosti.

Po zániku SI v roce 1990 a jeho rozpadu na samostatná sdružení zastřešující jednotlivé skupiny zdravotně postižených osob (tělesně, zrakově, sluchově, mentálně, civilizační choroby aj.) vzniklo v roce 1992 Sdružení pro životní prostředí zdravotně postižených (SŽPZDP), jehož konzultativní střediska působila v krajích s cílem poskytovat konzultace projektantům a dalším subjektům v rámci procesu navrhování bezbariérového prostředí.

V roce 1992 začala Meta Ostrava (výrobní podnik SI, zal. 1973) vyrábět pod značkou SAN akustickou signalizaci pro přechody pro chodce; po ní převzala výrobu Spektra Brno a dodnes obdobné zařízení pod značkou SZN-1 vyrábí TECO Kolín (dříve Tesla Kolín). Akustická signalizace na přechodech pro chodce se rozšířila i díky podpoře tehdejší České pojišťovny.

Pro osoby s postižením sluchu bylo v tomto období významnou událostí zahájení vysílání se skrytými titulky³⁾ v pořadech České televize; poprvé byly oficiálně vysílány 1. července 1992, kdy doprovázely pětiminutové odpolední zprávy. Do roku 1993 se datují počátky výzkumu českého znakového jazyka (v Národním institutu pro neslyšící v Berouně a na FF UK) a následné snahy o jeho uznání za samostatný jazyk s rovnoprávným postavením mezi českým i ostatními cizími jazyky.

V letech 1993-1994 byly instalovány v pražském metru akustické orientační majáky, tehdy ještě s trvalým provozem; jako první je (včetně vysílaček pro nevidomé) začala vyrábět společnost Elvos s.r.o. Brno.

V oblasti legislativy došlo v říjnu 1994 k náhradě vyhlášky č. 53/1985 Sb. vyhláškou Ministerstva hospodářství č. 174/1994 Sb. o obecných technických požadavcích zabezpečujících užívání staveb osobami s omezenou schopností pohybu a orientace, v níž byl zaveden pojem „osoby s omezenou schopností pohybu a orientace“ místo dosavadního „osoby s omezenou schopností pohybu“, doplněna ustanovení týkající se zrakově postižených na úrovni tehdejších poznatků a některá další upřesnění. Touto právní normou se stala bezbariérovost povinnou vlastností všech novostaveb, resp. změn staveb mimo případy, kdy to závažné důvody (např. technické, finanční) vylučovaly.

Cesta k nové vyhlášce

Období „legislativní smršť“ pominulo a první výdobytky ustanovení právních předpisů se pomalu začaly objevovat v praxi. Prvním „ozvučeným“ vozidlem byla tramvaj vystavená na veletrhu Rehaprotex v Brně v květnu 1995. V roce 1996 byla zkušebně ozvučena první autobusová linka Dopravního podniku v Praze; následovala instalace dálkově ovládaných akustických majáků v metru (náhrada za předchozí s trvalou funkcí) a v dalších vozidlech Dopravního podniku.

V roce 1997 bylo přijato mj. i usnesení vlády ČR č. 499/1997 o finanční spolupráci státu na nákupu nízkopodlažních vozidel (50 % na vozidla závislé trakce, 40 % na vozidla nezávislé trakce).

Signální a varovné pásy zvyšující bezpečnost a zlepšující orientaci na komunikacích pro pěší, nástupišťích a veřejných prostranstvích byly zřizovány z popudu Sjednocené organizace nevidomých a slabozrakých od roku 1997 ve spolupráci s Technickou správou komunikací Praha a již tehdy měly dnešní parametry a vlastnosti (rozměr a používaný materiál).

Pro osoby s postižením sluchu bylo v tomto období důležitým mezníkem přijetí zákona o znakové řeči, který byl připravován na půdě Vládního výboru pro zdravotně postižené občany od roku 1993⁴⁾, v platnost vstoupil (s výjimkou několika ustanovení, která naby-

la účinnosti dnem 1. ledna 1999) v roce 1998 jako zákon č. 155/1998 Sb. o znakové řeči.

V červnu 2000 byla založena Národní rada zdravotně postižených ČR, dnes Národní rada osob se zdravotním postižením ČR (NRZP), která je koordinačním orgánem pro obhajobu, prosazování a naplňování práv a zájmů zdravotně postižených osob. Vzhledem ke spolupráci s orgány státní správy a samosprávy v celé republice i s mezinárodními organizacemi a institucemi, je NRZP nejreprezentativnějším zástupcem organizací osob se zdravotním postižením v ČR.

Vyhláška č. 369/2001 Sb. o obecných technických požadavcích zabezpečujících užívání staveb osobami s omezenou schopností pohybu a orientace byla výsledkem snah o upřesnění a zakotvení některých aktuálních potřeb a opatření pro OOSPO. Na dlouhou dobu se stala (spolu s řadou prováděcích předpisů a norem) východiskem pro tvorbu bezbariérového prostředí staveb.

Jako i jiné právní předpisy se ani vyhláška č. 369/2001 Sb. neobešla bez problémových ustanovení, které bylo nutné vzhledem k současnému stavu poznání i praxe nahradit nebo specifikovat, aby odpovídala současným požadavkům. Novelizovaná vyhláška vstoupila v platnost pod č. 398/2009 Sb. dne 18.11. 2009.

Článek vznikl v rámci řešení výzkumného záměru MŠM 0021627505 „Teorie dopravních systémů“.

Recenzent textu: Ing. Petr Lněnička

Poznámky k textu:

- 1) První a na dlouhou dobu jediné dva přechody pro chodce v celé ČSSR vybavené akustickou signalizací byly již koncem 80. let 20. století v Karmelitské ulici v Praze.
 - 2) Jedna z organizací vzniklých po rozpadu Svazu invalidů
 - 3) Další typ titulků jsou tzv. „otevřené titulky“, které nejsou primárně určeny neslyšícím, jde jen o jazykový překlad neobsahující specifické informace, jako např. oznamování zvuků a indikace osob hovořících mimo obraz, tzn., že neslyšící člověk sám nepozná, kdo mluví, není-li mluvící osoba v přímém záběru.
 - 4) Do roku 1993 nebyl znakový jazyk oficiálně za jazyk považován, nerozlišovala se ani znakovaná čeština od znakového jazyka, souhrnně se užíval pojem „znaková řeč“.
- Znakovaná čeština se považovala za „vyšší formu“ komunikace než český znakový jazyk.*

Použitá literatura:

- [1] JESENSKÝ, Ján, et al. *Studijní materiály k prostorové orientaci a samostatnému pohybu zrakově postižených*. Praha: Svaz invalidů v ČR, 1978. 92 s.
- [2] WIENER, Pavel. *Prostorová orientace a samostatný pohyb osob zrakově postižených*. Praha: Avicenum, 1986. 130 s.
- [3] HRUBÝ, Jaroslav, HRUBÁ, Irena. *Neslyšící v dějinách: Velký ilustrovaný příběh o cestě neslyšících od vysmívání k rovnoprávnosti a plnému uplatnění*. Praha: Federace rodičů a přátel sluchově postižených, 2005. CD ROM. s. 1180.

*Ing. Jaroslav Matuška, Ph.D.
Univerzita Pardubice
Dopravní fakulta Jana Pernera
katedra Technologie a řízení dopravy*